

Уляна МОВНА

ЗНАКОВА ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ МЕДУ В УКРАЇНСЬКОМУ ОБРЯДОВОМУ «ТЕКСТІ» НАРОДИН

У статті досліджується символічна роль меду у контексті родильної обрядовості українців. Розкриваються його основні семантичні конотації — медіативні, ініціаційні, соціалізуючі, фертильні, катартичні та апотропеїчні властивості, а також обрядове призначення як жертвенного продукту. Знакова функціональність меду знайшла вияв в усіх ключових структурних елементах обрядового «тексту» народин — під час народження немовляти, перших відвідин породіллі представницями жіночої частини громади, першої купелі новонародженого, хрестин та хрестинного частування.

Ключові слова: мед, родильна обрядовість, обрядовий «текст», хрестини, семантика, медіатор, українці.

© У. МОВНА, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 5 (101), 2011

Мед як ритуальний символ супроводжував людину на усіх послідовних етапах розгортання її життєвого сценарію; уже на початку життя він фігурував в контексті виконання приписів традиційної родильної обрядовості. В обрядовому обрамленні народин в українців мед, як переконаємося згодом, виконував кілька пов'язаних між собою важливих ритуальних функцій: символічного очищення породіллі та її дитяти й набуття ними нового життєвого статусу¹ (відразу після пологів обоє мали обов'язково скуштувати мед), забезпечення подальшої фертильності жінки, здійснюючи в якості медіатора контакт з позалюдським сакральним світом, а також ініціації та соціалізації новонародженого, прилучення його як «прибульця» з обшарів чужоземності до людської спільноти. Розглядаючи символічну роль меду в контексті родильної ритуалістики, спеціальному дослідженню якої присвячена ця стаття, свідомо поминаємо увагою раціональні підстави застосування зазначеного продукту в народній родопомічній практиці².

Народини

Відразу після пологів гуцули напували «поліжницю» горілкою з маслом та медом [15, с. 362, 365]. На Підляшші та Поділлі, прийнявши дитину, повитуха брала готувати для породіллі «крупник» (медову горілку з прянощами), яким через деякий час її напувала й брискала краплю напою на вуста немовляти [21, с. 28; 41, с. 46]. На Середній Наддніпрянщині невдовзі після народження дитини їй намазували губи медом [24, с. 168]. Локально на Володавщині (Підляшшя) та жінка, яка погодилася бути кумою, цілий тиждень навідувалась до рожениці додому, приносячи їй яєшню, пироги, горілку та мед [6, с. 282]. Го-

---

¹ В народній культурі пологи осмислювалися як «нечистий» фізіологічний акт, що робив і матір, і немовля «нечистими», а сам доторк до них небезпечним і згубним для оточуючих та всього життєвого порядку. Породілля та її дитина перебували в символічній «порожнечі» на грані світів. Цей невизначений, маргінальний статус їх спільного перебування поза суспільством, в стані ритуальної смерті породжував страх перед ними як істотами з «того» світу і був пов'язаний з семантичною опозицією свій/чужий. Завданням соціуму було полегшити їм перехід до нової життєвої іпостасі, зокрема визволити новонародженого з первісного хаосу і прилучити його до світу людської культури, використовуючи доступні символічні засоби.

² Наприклад, у народній медицині Західного Поділля мед у поєднанні з маслом та лікарськими травами був чинником прискорення й полегшення перебігу пологів, а також зміцнення ослабленої породіллі після їх завершення.

рілка з медом чи сам мед повсюдно були у подолян першим частуванням, яке вживала породілля. Значне поширення в них цієї ритуальної практики засвідчує хрестинна пісня з Тернопільщини:

*На постелі мамусенька,
На постелі.
Коло неї чаша меду
Аж до стелі [32, с. 247].*

Відвідини породілля

Медом породілля частувала сусідок, що після пологів прийшли до неї на відвідини [29, с. 6; 12, с. 84]. Ми зафіксували побутування на Покутті та Бойківщині традиції під час перших відвідин немовляти приносити мед — «*на прихід*» (с. Прикмище Городенківського р-ну, сс. Жабокруки, Петрів, Живачів Тлумацького р-ну, с. Довпотів Калуського р-ну, сс. Кальна, Кропивник Долинського р-ну, с. Суходіл Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл., сс. Лавочне, Тухля Сколівського р-ну Львівської обл.) [27, с. 104]. Одним із мотивів цієї дії було народне розуміння приписів ініціальної магії: «*Щоб дитина не була голодною все життя*». На Півдні України жінки, що приходили до новонародженого та породілля на «*одвідки*» («*родини*»), приносили серед інших продуктів (хліб, яйця, яєшня) і мед [22, с. 10; 28, с. 28]. На Волинському Поліссі жінки, які відвідували породілля, пригощали її вареними грушами та чорниціями, заправленими медом [12, с. 79]. Здавна повсюдно у слов'ян кашу, засолоджену медом, давали родильниці як першу страву після пологів [38, с. 139]. Кашу, що складалася з незліченної кількості зерен, наділяли семантикою плідності, магичною міццю зцементування людської спільноти, а також вважали жертвою вищим небесним силам. Мед, що неодмінно додавався в кашу, розглядали як соціоінтегративний та медіаційний чинник, що мав запевнити рожениці безпечне повернення з порубіжного, ритуально не визначеного статусу, з локусу символічної смерті, у якому вона перебувала під час пологів, до людського світу. Дотримання вимог ініціальної магії при вживанні певних продуктів як перших провокувало перенесення їх властивостей на людей, запевнення успіху на новому етапі життя, вдале завершення розпочатих трансформаційних процесів. Дари-символи, якими представники селянської спільноти обдаровували щойно народжену дитину, мали позитивним чином вплинути на сус-

пільнозначимі риси характеру нової людини, що, вливаючись в колектив сільської громади, збільшувала його чисельність.

У поляків горілка й мед належали до тих перших страв, обов'язок готувати які відразу після прийняття пологів лягав на повивальну «*бабку*»; їх вживання як раціональних та магичних середників було не лише оздоровчо-профілактичним жестом, але й мало виразне соціоінтегративне підґрунтя [40, с. 41]. Згодом породілля пригощала жінок-відвідувачок горілкою з медом — «*пемпункою*» (пол. *perpek* — пупок), що володіла магичною силою забезпечити дитині благополуччя, здоров'я і швидкий ріст [14, с. 13]. Мед приносили в дар рожениці на третій день після пологів словаки та болгари [11, с. 209].

Перша купіль

Перша купіль як обрядодія очищення водою, що змивала з новонародженого ознаки того «*нелюдського*» світу, звідки він появився, відганяла злі сили, продукувала позитивні людські якості, приєднувала до роду, традиційно відбувалась у перші миті після приходу дитини на «*цей*» світ, визначальні з точки зору програмування її майбутньої долі. Мовою бінарних опозицій К. Леві-Строса, вона мала на меті символічно прилучити до царини Культури істоту, що вже існувала фізично, але ментально поки що належала до царини Природи. Повсюдно українці лили мед у водну купіль, намагаючись, за законами контактної та імітативної магії, наділити малюка позитивними якостями цього продукту. Так, бойки додавали до першої купелі трошки меду, аби немовля любила «*як мед пчолу*», «*аби такий солодкий як мед*» [17, арк. 80, 96; 4, арк. 15], а дівчинці, окрім того, намазували медом щічки й ручки «*шоби була люб'язна до хлопців, би була як мід, солодка*» [18, с. 614] (с. Плоське Старосамбірського р-ну Львівської обл.). Гуцули, доливаючи його до першої купелі, висловлювали побажання, щоб новонароджена дитина була «*солодкою*» (прояв семантики меду як універсального символу солодкості. — У. М.), «*аби здорова, аби хлопці любили*» [1, арк. 26, 33; 39, с. 126]. З тотожною мотивацією «*годиться перед тим кинути у купіль ложку меду, щоб дитині так солодко було жити на світі*» [36, с. 181] давали ложку меду у першу купіль мешканці Підгір'я. Аналогічно чинили й українці Поділля (сс. Митинці, Хотьківці, Вереміївка, Заруддя

Красилівського р-ну Хмельницької обл.) та прилеглої до нього території етнографічної Волині, щоб «дитина солодка була», «щоб її майбутнє життя було солодким» [12, с. 74; 26, с. 10].

Під час водної купелі немовляти, що наділялась неабияким магічним сенсом, мед виступав символічним номінатором, ідентифікатором та маркером біологічної статі, оскільки новонароджений за визначенням був істотою безстатевою. Згідно з повідомленням польського етнографа Г. Бігеляйзена, покутяни вливали децицію меду до першої купелі лише дівчинки, прагнучи додати їй вроди та привабливості для хлопців у майбутньому [37, s. 139]. З аналогічними побажаннями («щоб гарною була», «щоб була красна») мед доливали в купіль дівчинки українці Маріупільщини та Черкащини [28, с. 28; 8, с. 151]. За для викликання майбутнього інтересу з боку протилежної статі («аби хлопці любили») додавали мед у купіль дівчаткам й мешканці Волинського Полісся [30, с. 68]. Присутність меду у водній купелі вважалась батьками новонародженої доньки важливим чинником зміцнення її подальшого здоров'я у с. Томашівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. [26, с. 11]. Натомість на Дніпропетровщині (с. Миколаївка Софіївського р-ну) споліскували після першої купелі водою, настояною на свіжому яблуці з медом, не дівчинку, а хлопчика [22, с. 35].

Дотримувались звичаю вливати мед у першу купіль немовляти й інші народи європейського континенту — насамперед слов'янські, в яких цю магічну операцію виконувала баба-повитуха з мотивацією «щоб було любе», а також румуни, німці Сілезії та євреї [10, с. 284; 37, s. 139; 20, с. 133].

Хрестини

Мед був невід'ємним компонентом хрестинного столу в багатьох етнографічних районах України. Так, покутяни, збираючись на хрестинний обід, брали з собою мед, а куми несли його ще до церкви. На Підгір'ї гостей на хрестинах частували медом [2, арк. 52, 101; 3, арк. 13]. На Півдні до каші, яку варила баба-повитуха на хрестинний обід, обов'язково додавали медову ситу [22, с. 11]. «Бабину кашу», що її готувала родопомічниця на обід з нагоди «родин»/«хрестин», на Рівненському Поліссі солодили медом, а на Київському — медовухою [9, с. 226; 31, с. 240—241]. На Поділлі мед фігурував на хрестинах у вигляді го-

рілки з медом [29, с. 6], а на території Середньої Наддніпрянщини — варенухи (вареної на фруктах й медові горілки), а крім того у щільниках, які могли приносити власники бджіл [25, с. 268; 33, арк. 87]. Холмщаци обов'язково варили молочну рисову кашу й окремо подавали до неї мед, щоб подальше життя дитини «було солодким» [7, с. 220].

Мед був присутній на святковому столі після проведення обряду похрестин у білорусів, поляків (кума приносила на хрестини мед), болгар (мати пекла велику кількість медівників, які з'їдали на хрестинах родичі і знайомі) [23, с. 220; 14, с. 13; 37, s. 223].

* * *

Первісно жертва батьків, яка складалася з каші, меду і молока, призначалася для умилювання богів, а згодом стала хрестинним частуванням людей. Традиція здійснювати узливання медом і молоком під час народження дитини відзначається глибокою архаїкою, що сягає часів індоєвропейської спільності, вона практикувалася стародавніми індусами, римлянами, германцями [35, с. 49; 12, с. 165]. В українців релікт давнього жертвоприношення богам чи іншим представникам сакрального з приводу появи нового члена людської спільноти локально (Західне Поділля) зберігся до початку ХХ ст. у вигляді підкидання до стелі (а в глобальному сенсі доправлення жертви догори як місця обителі вищих сил) залишків крупника, що його відразу після першої купелі немовляти перехилили по чарці повитуха, породіллі та її домочадці [41, s. 47].

На широке ритуально-магічне застосування меду в родильних обрядах українців вплинули давні вірування, пов'язані з «рожаничними трапезами», на яких присутні пригощалися від пожертв язичницьким божествам. Рід та рожаниці були божествами, які сприяли родам і охороняли немовлят. Офірування у вигляді хліба, солі, меду і сиру слов'янським язичницьким богам Роду і Рожаниці супроводжували в минулому всі дари та учти, пов'язані з народженням [13, с. 227; 12, с. 86]. Трапеза «роду і рожаницям» («крають хлѣбы и сыры и медъ») згадується у «Питаннях Кирика» (ХІІ ст.), про «кутю та інші трапези» говорить у «Слові Христоробця» (ХІV ст.).

На думку І. Срезневського, поклоніння рожаницям (молитва і обрядовий обід) забезпечувало щасливу долю новонародженому, а віра в них виступала у старовинних пам'ятках одним із залишків

загальнослов'янської єдності [34, с. 112, 106]. За свідченням «Домостроя», росіяни ще у XVI ст. вірили у рожаниць, а жінки варили кашу «на зібрання рожаницям».

Під Родом наші предки розуміли колективну, родову долю, єдину для всіх, а безпосередніми проводирками родової долі були рожаниці як індивідуальні божества. Віра у богинь долі і життєвого призначення людини характерна для античної та сучасної європейської традиції. Дослідники констатують особливу близькість слов'янських рожаниць й грецьких ериній, котрі могли виступати найпростішим виявом доброї чи злої природженої долі [16, с. 19]. У Греції ще досі вірять у мойр, що приходять визначати долю дитини на сьомий день після її народження. Для них готують солодку страву з борошна та меду (алеверою) й залишають її на ніч на столі задля того, щоб богині послали дитині «солодку» долю [5, с. 112].

У румунів та болгар тривалий час зберігався обряд «стіл провісниць долі» чи «орісниць», які відвідували домівку третього дня після народження дитини, щоб накреслити їй подальшу долю. Пригощали їх коржами, намазаними медом. Болгари також вважали мед міфологічним символом добра, щастя і благополуччя, наділим магічною силою, спроможною сприятливо вплинути на долю щойно народженого [20, с. 130; 11, с. 209; 19, с. 100]. Тобто, тут спостерігається кореляція між наділенням долею та медом як знаком.

Висновки

У родильно-хрестинній обрядовості українців мед виконував низку ключових символічних функцій, що взаємно корелювали між собою. По-перше, ритуального очищення матері та немовляти після пологів як «нечистого» фізіологічного акту, а також, будучи медіатором поміж позалюдським та людським світами, символічної інкорпорації дитини та реінкорпорації матері до людської спільноти після їх спільного перебування у лімінальній ситуації народження, невизначеному локусі поза суспільством, стані ритуальної смерті. По-друге, соціалізації (соціальної адаптації) новонародженого, сприяючи набуттю ним соціально важливих рис характеру, володіння якими в подальшому мало на меті полегшити його повноцінне влиття в соціум і встановлення стабільних відносин з найближчим оточенням. По-третє, в ході проведення обрядових чинностей актуалізувалася семантика меду

як фактора символічної номінації, ідентифікації та маркування біологічної статі, як міфологічного символу, наділеного магічною спромогою позитивно впливати на подальшу долю немовляти, що визначалася вищими силами уже в перші хвилини його життя, які в силу цього набували високого семіотичного статусу. По-четверте, споживанням меду як символу плідності забезпечувалось і подальше збереження фертильності породіллею як жінкою дітородного віку, що спроможна привести на світ ще не одне дитя.

1. Архів Інституту народознавства НАН України (Далі : Архів ІН НАНУ). — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 435.
2. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 436.
3. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 448.
4. Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 468.
5. Баранов Д. «Незнакомые дети» (к характеристике образа новорожденного в русской традиционной культуре) / Д. Баранов // Этнографическое обозрение. — М., 1998. — № 4. — С. 110—122.
6. Борисенко В. Обряди життєвого циклу людини / Валентина Борисенко // Холмщина і Підляшшя : історико-етнографічне дослідження. — К., 1997. — С. 280—309.
7. Борисенко В. Повсякденна їжа та ритуальні страви / Валентина Борисенко // Холмщина і Підляшшя : історико-етнографічне дослідження. — К., 1997. — С. 215—222.
8. Боряк О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців : між профанним і сакральним / Олена Боряк. — К., 2009.
9. Боряк О. Родильні та поховальні обряди / Олена Боряк // Етнокультура Рівненського Полісся. — Рівне, 2009. — С. 219—264.
10. Вагилевич І. Бабини у слов'ян / Іван Вагилевич // Народознавчі зошити. — Львів, 2009. — № 1—2. — С. 282—284.
11. Валенцова М. Мед / М. Валенцова // Славянские древности: этнолингвистический словарь. — М., 2004. — Т. 3. — С. 208—210.
12. Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н.К. Гаврилюк. — К., 1981.
13. Гаврилюк Н.К. Сліди давньоруських традицій в родильній обрядовості українців кінця XIX — початку XX ст. / Н.К. Гаврилюк // Етнографія Києва і Київщини. Традиції й сучасність. — К., 1986. — С. 211—231.
14. Ганцкая Е. Поляки / Е. Ганцкая // Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы. — М., 1999. — С. 202—220.
15. Гвоздевич С. Из польових записів про родильну обрядовість / Стефанія Гвоздевич // Діалектологічні студії. 6. Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації. — Львів, 2006. — С. 357—368.
16. Голиченко Т.С. О значении культа рода в славянском мифологическом мировоззрении / Т.С. Голиченко //

- Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов. — К., 1987. — С. 12—20.
17. Гонтар Т. Бойківська етнографічна експедиція (Польові матеріали про народне харчування). 1975 р. / Таїсія Гонтар // Архів ІН НАНУ. — Ф. 1. — Оп. 2. — Спр. 222.
  18. Гузій Р. Родильні звичаї та обряди на Старосамбірщині (за матеріалами польових досліджень) / Роман Гузій, Леся Горошко // Народознавчі зошити. — Львів, 2010. — № 5—6. — С. 611—617.
  19. Зеленина Э.И. Из болгарской пчеловодческой терминологии / Э.И. Зеленина // Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте. — М., 1984. — С. 98—109.
  20. Зеленчук В.С. Румыны / В.С. Зеленчук // Рождение ребенка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы. — М., 1999. — С. 126—140.
  21. Ігнатюк І. Звичаї та обряди при народженні дитини на Південному Підляшші / І. Ігнатюк // Над Бугом і Нарвою. — Більськ Підляський, 2000. — № 6. — С. 28—29.
  22. Калита VI (Від колиски до могили). — Дніпропетровськ, 2008.
  23. Карский Е.Ф. Белорусы / Е.Ф. Карский. — М., 1916. — Т. 3.
  24. Кримський А. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного / Агатангел Кримський. — Черкаси, 2009.
  25. Малинка А. Родыны и хрестыны / А. Малинка // Киевская старина. — К., 1898. — Т. 61. — С. 254—286.
  26. Маховська С. Народини на Хмельниччині / С. Маховська // Берегиня. — К., 2011. — № 1. — С. 5—24.
  27. Мовна У. Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина XIX — початок XX століття) / Уляна Мовна. — Львів, 2006.
  28. Окрестности Мариуполя: взгляд этнографа. История заселения, культура и быт жителей края. Конец XVIII—XIX вв. — Мариуполь, 2008.
  29. Оніщук А. Розвідки над народнім побутом / Антін Оніщук // Побут. — К., 1928. — Ч. 2—3. — С. 3—10.
  30. Оніщук К. «І народилась дитинонька, матінки кровинонька» (родильні обряди у Любомльському районі) / К. Оніщук // Минуле й сучасне Волині й Полісся : роде наш красний : збірник наук. праць. — Луцьк, 2007. — С. 67—69.
  31. Орел Л. Українське Полісся. Те, що не забувається / Лідія Орел. — К., 2010.
  32. Пісні Тернопільщини / упоряд. С. Стельмащук, П. Медведик. — К., 1989.
  33. Польові матеріали автора 2009 р. з Черкаської області.
  34. Срезневский И. Роженицы у славян и других языческих народов / Измаил Срезневский // АИЮСР, издаваемый Н. Калачовым. — М., 1855. — Кн. 2. — С. 97—122.
  35. Сумцов Н. Хлеб в обрядах и песнях / Николай Сумцов. — Харьков, 1885.
  36. Франко І. Людові вірування на Підгір'ю / Іван Франко // Етнографічний збірник. — Львів, 1898. — Т. 5. — С. 160—218.
  37. Biegeleisen H. Matka i dziecko w zwyczajach, obrzędach i praktykach ludu polskiego / Henryk Biegeleisen. — Lwów, 1927.
  38. Biegeleisen H. U kolebki. Przed ołtarzem. Nad mogiłą / Henryk Biegeleisen. — Lwów, 1929.
  39. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny / Jan Falkowski. — Lwów, 1937.
  40. Leńska-Bąk K. Obrzędowa funkcja miodu / Katarzyna Leńska-Bąk // Literatura Ludowa. — Wrocław, 2006. — № 4—5. — S. 31—48.
  41. Spittal S. Lecznictwo ludowe w Zalózcach i okolicy / S. Spittal. — Tarnopol, 1938.
- Uliana Mowna*
- ON SIGNIFICATIVE ROLE OF HONEY IN UKRAINIAN RITUAL TEXT OF BIRTH
- The article has been concerned with symbolic role of honey in the context of Ukrainians' birth rites and throws some light upon main semantic connotations of the product i.e. mediative, initiative, social, fertile, cathartic and apothropaic functions, as well as its ritual predestination as sacrificial matter. Significant function of honey has manifested itself through main structural elements of ritualistic birth text during delivery, the first visiting of young mother by rural women, the first bathing of new-born baby, baptismal and christening treat.
- Keywords:** honey, birth rites, ritual, «text», baptism, semantics, mediator, Ukrainians.
- Ульяна Мовна*
- ЗНАКОВАЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОСТЬ МЕДА В УКРАИНСКОМ ОБРЯДОВОМ «ТЕКСТЕ» ДЕТОРОЖДЕНИЯ
- В статье исследуется символическая роль меда в контексте родильной обрядности украинцев. Раскрываются его главные семантические коннотации — медиативные, инициационные, социализирующие, фертильные, катартические и апотропейческие свойства, а также обрядовое предназначение как жертвенного продукта. Знаковая функциональность меда отобразилась во всех ключевых структурных элементах обрядового «текста» деторождения — во время рождения ребенка, первого посещения роженицы представительницами женской части сельского общества, первого купания новорожденного, крестин и крестинного угощения.
- Ключевые слова:** мед, родильная обрядность, обрядовый «текст», крестины, семантика, медиатор, украинцы.